

- Бабич, Надія. «Рідна мова у вихованні сучасної мовної особистості». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 9, 2018, с. 7–13.
- Babych, Nadiia. "Mother Tongue in Educating Modern Language Personality". *Linguostylistic Studies*, iss. 9, 2018, pp. 7–13.

УДК 811.161.2 271.14+159.95.130.2

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2018-9-7-13>

РІДНА МОВА У ВИХОВАННІ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Надія Бабич

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

У статті зацентровано увагу на тому, що сучасна людина, якщо вона відчуває себе частинкою мікро- і макросвіту, в якому з'явилася і за який відчуває себе відповідальною – як істота мисляча і мовляча – перед нащадками, завжди хоче знати силу слова; саме пізнання різних способів матеріалізації відомих понять, допоможе зрозуміти внутрішню сутність людини. Прагненням з'ясувати, чим особлива життєдайність і роль рідної мови в сучасному соціумі зумовлена активізація сучасних мовознавчих досліджень у цій царині. Власне, втрата рідної мови змінює не лише енергетичну силу людської діяльності, а й водночас означає втрату зв'язку з традиціями предків, позбавляє народ самотності.

Ключові слова: етнолінгвістика, соціальний статус мовця, соціолінгвістика, ментальність, мовні норми, мислення і мовлення.

Babych Nadiia. Mother Tongue in Educating Modern Language Personality. The study seeks to prove that the issue of language stability and its sources are the key concerns for sociolinguistics and acquires special importance when the processes of language assimilation threaten a national language. The mastery and practical use of the mother tongue is a psychological problem. Since the language itself, via the memory of the previous generations, has developed the national image of the world, owing to those generations, to return this image both to modern national memory and to the source of the state language is a task, even an obligation of the nation, which is not limited to the family and school only. Formation of spirituality is a shared responsibility of the society on the whole and involves educating people in this domain. This education depends on many factors: the desire or unwillingness of the people, their worldview or their opting for forgetting rather than preserving the native gene pool and its purity, sedentariness of the nation, expression of public and personal will. All these issues are actualized by psycholinguistics. Language develops and improves thinking and spiritual life not only of a child but also of an adult. Caring for the harmonious development of humankind, the unity and functional sufficiency of the national language can ensure the harmony of universal human relations.

Key words: ethno linguistics, sociolinguistics, social status of speakers, thought and dictum, language norms.

Вступ. Рідна мова як об'єкта наукових зацікавлень належить до кола тих, що мають історію вивчення і не лише в мовознавстві. Варто хоча б

нагадати загальновідомі праці В. Гумбольдта, О. Потебні, І. Огієнка, К. Ушинського, В. Сімовича, В. Сухомлинського тощо. Активізація таких досліджень у сучасному мовознавстві має також виразну мотивацію з огляду на значущість її ролі як нації твірною чинника. Особлива увага в сучасних дослідженнях – синергетиці рідного слова (Бацевич), її ролі у формуванні етноментальних рис (Богдан; Снітко; Федик), з'ясованню його виховного потенціалу (Ляхоцька), узагальненню поглядів відомих особистостей на значення цього феномена для кожної нації (Пентилюк).

Мета дослідження – актуалізувати вивчення в сучасному суспільстві різних аспектів проблеми збереження національних мов і виховання за їх посередництвом обов'язку шанобливого ставлення до рідної мови всупереч активізації глобалізаційних тенденцій у світі.

Прикро, але правда: мові – як наймудрішому учителеві – мало хто надає нині перевагу у родинному і в освітньому вихованні. Можливо, тому, що ми надто мало, рідко рахуємося з тими глобальними психологічними процесами, які відбуваються нині у нашому мозку впродовж усього життя з мовою на вустах: досить пересадити людину в чужомовне середовище або (не дай Боже!) втратити мовлення, як одразу стане зрозуміло, що мовлення – це основа духовного життя людини. Очевидно, що і грядущі покоління матимуть такі ж клопоти, оскільки «змішання» народів – тенденція уже незворотна. І щоб не бути чужим або нецікавим у середовищі своїх співвітчизників, людина може вчитися впродовж усього життя, бо мова – невичерпна криниця, чистої води з якої вистачить на все життя. А для впевненої ходи на цій дорозі пізнання кожен хоч іноді в житті мусить мати хорошого вчителя.

Матеріали і методи дослідження. Підходи до природи мови і людини як її носія репрезентують етнолінгвістика, або лінгвокультурологія – має своїм предметом змістові відношення мови і культури (Маслова 1) і соціолінгвістика – вивчає вплив соціальних чинників на мовленнєву поведінку в конкретних мовленнєвих ситуаціях, а через них – на структуру, функціонування, розвиток мови, закономірності виникнення мовних інновацій під впливом змін у сучасному житті (Бабич, *Сила* 16) і т. д. А тому основним методом дослідження слугував метод синтезу для виявлення спільного та відмінного в поглядах різних дослідників на роль рідної мови в розвитку кожної мовної особистості.

Результати дослідження та дискусія. Психологія за кілька десятиріч років придбала назву «ментальність», що значить: душевний склад, психіка, особливості характеру когось-небудь, а менталітет характеризують як інтелектуальну й суспільну діяльність людини. І цей характер людини ще порівняно недавно був результатом, оцінкою інтелектуальної і суспільної діяльності людини. Багато хто погоджуються й досі короткого орієнтаційного нарисом С. Ярмуся щодо вісі психічної та духовної орієнтації, яку визначають на підставі «схилу землі і на пряму течії рік, а також за фольклорними джерелами, історією, пам'ятниками культури».

Для українців, зокрема, – писав С. Ярмусь, – це «північ і полудень», саме з «варяг у греки» (97).

У монографії «Мова і мовознавство в духовному житті суспільства» наголошено: «Проблема мовної стійкості та її джерел – одна з ключових теоретичних проблем соціолінгвістики, набуває особливої практичної гостроти там, де процеси мовної асиміляції ставлять під загрозу існування певної мови, а разом з тим, як дальший розвиток, до загибелі народу-носія відповідної мови» (3).

На нашу думку, в часі виходу цієї монографії і зацитована теза сприймалася як реальна пересторога, про яку треба серйозно замислитись. Але час українського «Майдану» переконав, що більшість української нації пам'ятає чотири головні джерела умови національного існування: «Мовну стійкість народу живлять чотири головні джерела, що становлять доконечні умови його існування: національна традиція та солідарність, що мають становити взаємопов'язану, нерозривну пару; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими етносами, що живуть на території відповідного народу, а також з іншими народами світу» (*Мова і мовознавство* 7).

Безсумнівно погоджуємося з тезою, на яку часто можна натрапити на пієтет того чи того письменника або вченого щодо свого вчителя. Ось спогад Ю. Збанацького: «Мій учитель був людиною хворобливою, інколи не виходив на заняття, і тоді його підміняв колега. Тоді для мене були найважчі дні. Вже дорослим я зрозумів, що то була не моя закоханість у «свого» вчителя, а невміння другого заволодіти моїм серцем і почуттям. Він так само розповідав про цікаві речі, викликав до дошки, підхвалявав за успішно розв'язану задачу і картав за якийсь промах, але все то було неприродним, казенним, не таким, як то виходило у мого вчителя. Справа була в тому, що в очах другого вчителя я не відчував знайомого тепла, вони не могли затаїти в собі зверхності дорослого, яку я читав і розумів як зневагу до себе» (226). Він це написав ще 1970 року. Чи написали б щось подібне учні сучасні?

Гадаємо, що саме небесне покликання повинно зробити вчителювання найкращою посадою під сонцем. Адже було по різних «світах», коли до вчителя ставилися як до найшанованішої людини, яку не наважувалися образити нечемним словом або неувагою до її науки.

Важка праця вчителя, особливо у нашій сучасній школі. Навколишній світ розколовся на безліч мікросвітів, ідей та світобачень, тому важко вести однією дорогою всіх – таких різних за уподобаннями і родинним вихованням дітей. А робота мусить бути одна – дорога Добра. Не будемо вдаватися до патетичних вигуків про благородство і високе призначення праці Вчителя – це в першу чергу важка робота, яку учень не повинен бачити, не повинен усвідомлювати, бо щодня перед ним людина, яка все знає, все може, все розуміє, якій можна довіритись – і вона не зрадить, яку можна запитувати – і вона на все відповість. Точність, зваженість,

доречність – основні комунікативні ознаки мовлення і мислення учителя (Бабич, *Сила* 83).

Існують три типи лекторів (і вчителів, очевидно): одних – можна слухати, інших – не можна слухати, а третіх – не можна не слухати. Цей третій тип – довіку найсвітліший спомин кожного вдячного учня. А оскільки справа виховання – це мистецтво, розвиток і вдосконалення – вічні, безмежні. Поет В. Мисик писав: «Прекрасне слово, але що у ньому, як не від серця йде воно» (цит. за (Бабич, *Сила* 87)).

Ніхто ніколи й ніде не став сам по собі ученим, мудрецем, художником. Через десятки реформ пройшли наші школи. Сотні відомих і не дуже реформаторів намагалися вдихнути новий струмінь у традиційні основи навчального процесу. Але Вчитель и Слово ролі своєї не змінювали: їм належало вчити і виховувати. Ян Парандовський писав: «Магічна сила слова полягає в його здатності виклика́ти цікаві образи. Воно невидимий представник речей, що сприймаються п'ятьма відчуттями. Слово – сила. Увічнена в письмі, вона владарює над думкою і мрією людей. І межі цієї влади неможливо виміряти й уявити» (159). Слово панує над часом і простором. Але лише потрапивши в тенета літер, думка живе і діє. Все інше розвіює вітер.

Чимало науковців сьогодення актуалізують тематику мовних змін, часу й соціуму в контексті глобалізаційних процесів. Глибоко висвітлені вченими Інституту мовознавства імені О. О. Потебні проблеми процесів глобалізації. Цей процес дослідники пов'язують з комплексом явищ у фінансово-економічній, політичній, інформаційній та інших сферах.

Глибоко, як на наш погляд, висвітлені проблеми функціонування мови в контексті певних історичних періодів розвитку цивілізації та культури середовищ. Запропоновано аналіз проблеми мовної стійкості нації та її джерел, висвітлено мовний аспект неповноти культури у монографії «Мова і мовознавство у духовному житті суспільства».

У науковій монографії С. Бибик «Усна літературна мова в українській культурі повсякдення» оптимістично зазначено, що «одна з передумов виділення комунікативно-стильових різновидів національної мови – це осмислення співвідношень між усною і писемною мовою, які визначають тип національної культури в цілому, форми колективної пам'яті» (Бибик 52).

Варто частіше пригадувати таку безсумнівну правду, констатовану в монографії «Територія мови Тараса Шевченка» колективом учених-філологів: «Мовотворчість Шевченка була переконливим доказом існування самобутньої української літератури і окремої слов'янської, якою творилася ця література і яка була виразним засобом самоідентифікації народу... Шевченко вивів українську літературу в загальноєвропейський світ» (18).

На жаль, дехто нині забуває, що Тарас Шевченко визнаний основоположником нової української мови середньонадніпрянського

походження (відомо, що Пантелеймон Куліш керувався тим, що саме мова є основою української нації).

Щоправда, час біжить, історія обирає наші долі і ми погоджуємося з нею. А поняття, як пише С. Бибики, «усна розмовна мова (усно-розмовна мова?) охоплює як народнорозмовну практику з широким виявом субнорм (діалект, інтердіалект, койне, просторіччя, суржик, сленг, аргі), так і літературно-нормативний складник, тобто в комплексі національна мова – розмовно-побутовий стиль» (34). Однак літературно-нормативна мова у комплексі національної мови має, вважаємо, свою освітню місію, а розмовно-побутовий стиль здебільшого «ігнорує» літературно-нормативну мову у побутових ситуаціях.

С. Бибики цілком справедливо написала: «Як в аспекті історії мови, так і в аспекті сучасного її стану теорія літературної мови актуалізує питання норми. Для літературно-мовного феномену важливий постулат стабільності мовної норми, який і забезпечує її поліфункціональність» (52).

5 червня 2019 року було затверджено поважними науковими інституціями і всіма авторитетами нову програму української мови. Щоправда, новизна була притаманна і попередній редакції 1992-1993 рр., але вона не була остаточно затверджена. Правописні комісії 1992 і 2019 років узгоджували деякі правила Харківського правопису, затвердженого у 1928 році (у створенні цього правопису ще в 1927 році брали активну участь у правописній конференції учені західної України та навіть діаспори). Той правопис був чинний недовго, бо тодішня радянська (східна) Україна не сприйняла «слова-чужизми», як наприклад: *озір*, а не *озеро*, *подорожів*, а не *подорож*, *відповідів*, *відповісь* (*він*) і т.ін. Дискутували перейти на латинський алфавіт. То було змагання двох правописно-мовних звичок, двох культурно-історичних впливів. Український правопис в редакції 1933 року теж не був бездоганим, але він орієнтувався на широку розмовну основу, а не на вузьку діалектну базу.

І тоді, і тепер одностудцями не були і не є нині всі мовці: філологи, учителі, журналісти, батьки, письменники та ін.

Перехідний період для нової редакції правопису – 2019 року – п'ять років. Можливо, стабільність утвердиться надовго, хоча сучасні тенденції притаманні «відпрацьованим» традиційним формам комунікації, особливо в умовах глобалізації. Можливо, що таки замінимо *хостел* на *гостел*, бо в англійській вимові цього слова чується більше [г], ніж [х]; може, що хтось визнає гоноровими слова *дизайнерка*, *редакторка*, *деканеса*, *філологиня*, *продавчиня*, *вишиватниця* та ін. лише тому, що наспіла пора зруйнувати у суспільстві «дискредитаційні» явища у суспільстві осіб чоловічої та жіночої статі.

Мовознавці зазначають, що повернення до питомої української мови знову «не дали зробити». Зауважимо, що попри ствердження тенденції до нівеляції територіальних діалектів під впливом засвоєння мовної норми завдяки обов'язковій середній освіті традиційне народне мовлення

усе ж побутує, бо це ключ до батьківської криниці, це пам'ять серця, без якої людина стає самотньою навіть за умови соціального власного успіху.

На жаль, чимало громадян України ігнорують державну українську мову, бо давно звикли до «общепонятного», хоча за походженням вони є українцями. Тому сподівання учених на утвердження нової редакції правопису може бути проблемним. І це не вперше. Патріотизму можна навчитися з родинних традицій та з історії твого народу. Головне – навчитися рахуватися з правдою землі, якою ти ходиш і з якої їси хліб. Цілком поділяємо глибоку думку В. Гумбольдта: «Мова є начебто зовнішній вияв духу народів; мова народу є його дух, а дух народу є його мова». Цю тезу неможливо зраджувати, бо без зовнішнього вияву духу народу не впізнаєш, не встановиш його самотності.

Висновки та перспективи дослідження. А отже, проблема вивчення, оволодіння і практичного користування рідною мовою є проблемою психологічною. А оскільки сама мова пам'яттю перейдених поколінь виробила в себе всі засоби творення отого національного образу світу, то повернути цей образ обличчям до сучасного мовця – завдання не лише сім'ї і школи, але і влади.

Мова розвиває думку і душу. Особистість відчуває це й для того, щоб образ світу сприймати не лише самому, а й поважати тих землян, які здатні поділитися з тобою сприйняттям образу його світу.

Список використаної літератури

- Бацевич, Флорій. *Духовна синергетика рідної мови. Лінгвофілософські нариси*. Київ: Академія, 2009.
- Бабич, Надія. *Сила мовленого слова*. Чернівці: Рута, 1997.
- Бабич, Надія. *Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови*. Чернівці: Рута, 2000.
- Бибик, Світлана. *Усна літературна мова в українській культурі повсякдення*. Ніжин: Аспект-поліграф, 2013.
- Богдан, Світлана. *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*. Київ: Рідна мова, 1989.
- Збанацький, Юрій. *Радість і надії: нариси і статті*. Київ: Молодь, 1970.
- Ляхоцька, Лариса. *Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині Івана Огієнка*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2000.
- Маслова, Валентина. *Введение в лингвокультурологию*. Москва: Наследие, 1997.
- Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: монографія*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007.
- Парандовский, Ян. *Алхімія слова*. Переклад із польської Ю. Попсуєнко. Київ: Дніпро, 1991.
- Пентилюк, Марія. «Рідномовний кодекс Івана Огієнка». *Дивослово*, № 12, 2007, с. 38–40.
- Словник української мови, за ред. І. К. Білодіда. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Снітко, О. «Поняття рідної мови в контексті проблем сучасної і психо- та етнолінгвістики». *Наукові записки Київського національного університету імені Т. Шевченка. Інститут філології*, т. XIII, 2004, с. 14–9.
- Територія мови Тараса Шевченка: монографія*, за ред. С. Єрмоленко. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016.
- Федик, Ольга. *Мова як духовний адекват світу (дійсності)*. Львів: Піраміда, 2000.

Ярмусь, Степан. *Духовність українського народу: короткий орієнтаційний нарис*. Вінніпег: Волинь, 1983.

References

- Batsevych, Florii. *Dukhovna synerhetyka ridnoi movy. Lihvofilosofski narysy*. Kyiv: Akademiia, 2009.
- Babych, Nadiia. *Syla movlenoho slova*. Chernivtsi: Ruta, 1997.
- Babych, Nadiia. *Linhvo-psykholohichni osnovy navchannia i vyvchennia movy*. Chernivtsi: Ruta, 2000.
- Bybyk, Svitlana. *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia*. Nizhyn: Aspekt-polihraf, 2013.
- Bohdan, Svitlana. *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist*. Kyiv: Ridna mova, 1989.
- Zbanatskyi, Yurii. *Radist i nadii: narysy i statti*. Kyiv: Molod, 1970.
- Ljakchots'ka, Larysa. *Educational Potential of Native Language in Creative Heritage of Ivan Ohijenko*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 2000.
- Maslova, Valentina. *Vvedenie v lingvokul'turologiju*. Moskva: Nasledie, 1997.
- Mova i movoznavstvo v dukhovnomu zhytti suspilstva*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 2007.
- Parandovskyi, Yan. *Alkhimiia slova*. Translated by Yu. Popsuienko. Kyiv: Dnipro, 1991.
- Pentyliuk, Mariia. "Ridnomovnyi kodeks Ivana Ohiiienka". *Dyvoslovo*, no. 12, 2007, pp. 38–40.
- Slovnyk ukrainskoi movy, edited by I. K. Bilodid. 11 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
- Snitko, O. "Poniattia ridnoi movy v konteksti problem suchasnoi yi psykholohichnoi ta etnolinhvistyky". *Naukovi zapysky Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. Instytut filolohii*, vol. XIII, 2004, pp. 14–9.
- Terytoriia movy Tarasa Shevchenka*, edited by S. Yermolenko. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2016.
- Fedyk, Olha. *Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti)*. Lviv: Piramida, 2000.
- Yarmus, Stepan. *Dukhovnist ukrainskoho narodu*. Vinnipeh: Volyn, 1983.

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2018